

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд „ИБН КАЙИМ АЛ-ДЖАУЗИЯ (1292–1350) В ПОСТКЛАСИЧЕСКАТА ИСЛЯМСКА МИСЪЛ“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.

Представен от Стоян Йорданов Доклев, докторант към катедра „Арабистика и семитология“ при Софийски университет “Св. Климент Охридски”. Научен ръководител: проф. д-р Симеон Евстатиев.

Изследването е в обем от 233 страници. Включва Увод (стр.5-18), три глави (стр.18-93; 94-156; 157-199), Заключение (стр. 200-203), Приложение с преводени на български език арабски извори (стр. 204-216) и Библиография: 245 заглавия, от които 95 на арабица, 118 на латиница и 32 на кирилица(стра. 217-233).

Г-н Стоян Доклев се е заел с колкото благодарна, толкова и отговорна задача. Цели да ни запознае с творчеството на видния улем Ибн ал-Кайим ал-Джаузия (1292–1350) и да покаже неговото място сред съвременните му течения в богословието, правната мисъл и знанието-наука за преданията. Същевременно насочва изследването и върху идейни процеси през XIV – XVI в., за да проследи ролята на мислителя за приемствеността и промяната в ислямската традиция по това време, наред с неговия принос към суннитското религиозно знание.

Проучвателската работа е изложена във Глава втора, като подготовката за нейния прочит е разгърната в първата глава **„Ибн Кайим ал-Джаузия и неговото време“**. Включва биографичен очерк, изложение на интереса на западните изтоковеди към него и Ибн Таймия и разглеждане на Ибн Кайим като негов ученик. Колегата привлича многобройни източници, грижливо подхожда към тяхното сравняване и успява да ни даде ярна представа за житейския път и възгледи на улема. Посочва, че е със скромен произход, че в детството си показва „изключителен интелект“ и че на младини придобива „широко и задълбочено образование“ при видни богослови и прависти, най-вече ханбалити, както и при известни суфии. Сред учителите е посочена и богословката Фатима (Умм Мухаммад) бинт Джаухар ал-Баалабакия (поч. 1311 г.) Запознава се и е запленил от тънкостите на ашаритското богословие, като успоредно със завършване на обучението започва творческа и преподавателска дейност, спечелвайки привърженици и противници. Така до срещата през 1313 г. с Ибн Таймия, станала повратна точка в неговия живот и творчество. По това време Дамаск е религиозно средище и за младият улем не е нужно да предприема привичното „пътуване в търсене на знания“. Но той няколкократно ревностно то осъществява. Неговият ученик Ибн Раджаб съобщава, че когато извършва поклонничеството в Мека нейните жители „останали впечатлени от неговата набожност и многобройните му обиколки на Кабата“. Случките потвърждават мнението за крайното му богопоклонение (ибада) и за любовта му към Аллах, в която не „видял никой подобен нему“ като „чудо на своето време“. Изключителното му благочестие се съпътства с висока нравственост. За нея пише Ибн Касир, наричайки го „много любящ човек, (който) никому не завиждаше и никого не нарани, никога не опозори някого, нито мразеше някого“ (стр. 25).

Наред с различията в произхода и в общественото положение, неговия „мек нрав“ е противоположен на невъздържаното настъпателно поведение на неговия учител. Тези черти обясняват присъщия му различен „начин на мислене“, чрез който по думите на Анри Лауст, неотлъчния и най-известен последовател на Ибн Таймия „запазва своята индивидуалност“. (стр.27, 32) Тя проличава през 1226 г. когато учителят му е хвърлен в затвора, където умира две години по-късно. Ибн Кайм остава с него след като е бит и публично опозорен. Избягва жестоките изпитания, на които е подложен Ибн Таймия и по свидетелството на Ибн Раджаб, посвещава цялото време за интелектуално и духовно израстване. Изкачва стъпалата на мистичното извисяване достигайки до изтъпяване и погиване (фана) и състояние на свръхсетивното познание - „вкусане“ и „чувстване“ (хал) на божественото. Изживяванията го улесняват по-нататък да вниква и разгадава иносказателните писания на суфиите.

Отзовал се на свобода през 1328 г., Ибн ал-Кайим възобновява своята дейност. Възстановеното общественото положение се потвърждава от общуването с видни улеми, от новото поклонничество и посещение в Кайро, където разисква с лекари и по медицински въпроси. Все пак, неприятностите не го отминават. Дължат се на негови фетви по хазарта и развода, които се оказват „по-либерални“ от преобладаващите тогава становища сред правниците. Разправията завършва с примирие, благодарение на посредничеството на виден бедуински вожд. Умира на 16 септември 1350 г., заупокойната молитва е отслужена в Джамията на Омеядите в присъствието на множество правоверни.

Вторият параграф е посветен на „**Западният интерес към Ибн Таймия и Ибн Кайим ал-Джаузия**“. Неговият обем от 6 стр. и съдържание биха отговаряли по-пълно на заглавие като „Ибн Кайим в организираната „общност“ на Ибн Таймия“. Същевременно проличава, че параграфът въвежда към третия: „Ибн Кайим ал-Джаузия като ученик на Ибн Таймия“. Встъплението се оказва полезно, защото ни запознава с общественото-политическото положение и с духовната обстановка в Близкия Изток, отразени в Дамаск и Кайро. Това е „тревожно за мюсюлманската общност време“ (стр.17) Върху него хвърлят сянка известилото „затварянето на вратата за иджитхад“ Кадирово Послание (1018 г.) и крушението на Абасидския халифат (1258 г.). Отчайващото чувство за отсъствие на духовна опора поражда стремежа, към нейното възраждане в началната сила и чистота. Белег за този стремеж е появата на основаната от Ибн Таймия „общност“ – (джамаа). Кръжецът обхваща неговите привърженици, виждащи се като съмишленици във въплъщаващо идеализираните черти на Общността на правоверните (умма) нейно ядро. Ибн Кайим поетично го възпява, като побеждаваща „спасяваща се група“ благодарение на верността ѝ към истините на „праведните предци“. (стр.56)

Кръжецът развива оживена дейност на богословското поле и в обществото, а след смъртта на ръководителя доразвива и разпространява неговите възгледи и предписания. С. Доклев излага споделяното от членовете верую: реформиране - подобряване (ислах) на вярата, схващано като връщане към нейния облик и съдържание по времето на Пророка, които смятат за единствено истинните. Тази цел трябва да се осъществява чрез джихад, който нейните носители трябва да водят срещу противниците. Това са ашаризмът, следването на правните школи-подходи (мазхабизъм), мистицизмът, насажданите крайни суфийски понятия като „(божествено) въплъщение“ (хулул), „обожествяването“ (тааллух) на тварни вещи, съпричастност към обреди на немюсюлманите и възприемане под тяхно влияние на

привнасяния (бид'а) като изграждане на гробници и палене на кандила, почитанието на светии и други суеверия. (стр. 56) Наблюдаваното сред членовете на кръжеца единодушие към следваната цел се съпътства с идейни различия. Дисертантът обръща внимание на съществуващ „разлом“ и то в отношението към обединяващата ги преданост към традиционализма. Обстановката на единомислие и спорове, разграничения и преливания сред обособили се богословски, а оттук и с политическа насоченост течения е постоянно явление в исляма. Липсата на догматичен център и на клерикална организираност поставят отпечатък върху развитието на догматиката при нейния възход и особено застои, които не разполага със средства за цялостно разпространение. Тази особеност проличава от вярното наблюдение на колегата, че Ибн Таймия и Ибн ал-Кайим са решителни противници на представителите на богословието (мутакалимуна) и философстващите. Двата оспорват техните заявления за превъзходство и същевременно се стремят да докажат, че със своите тълкувания на религиозната догматика, не встъпват в противоречие „с рационалния разум“. (стр.46). Оттук и „предприетият от тях опит за „помиряване“ на нормативните религиозни текстове (накл) и рационалистическия подход (акл) на практика“. (стр.51). Дисертантът заключава, че с него се постига известно узаконяване на въплътената в спекулативното богословие (калам) рационалистическа теология, въпреки обявената му война. Ибн Кайим достига до „своеобразен компромисен подход, създал „хибриден“ тип традиционализъм“, с който следва своя учител, определян от съвременните ислямовеци и като „представител на интелектуализирания традиционализъм“ (пак там, стр.63-64). Именно това забелязано от колегата разминаване със споделяния от мнозинството в кръжеца традиционализъм, показва същностна черта от мирогледа и подходите на улема.

Третия параграф **„Ибн Кайим ал-Джаузия като ученик на Ибн Таймия“** е посветен на степента на неговата „вярност“ към своенравния „учител“ с примери в редица основни догматични насоки: „Теология. Традиционализъм срещу ашаризъм, „Повеля на одобряемостта и възбрана на порицаемостта“, „Сляпо подражание“ (*таклид*) и „самостоятелно усилие“ (*иджтихад*); Суфизъм. Аскетизъм и мистицизъм; Джихад срещу „всеки, отклонил се от религията на Аллах“ и др. Авторът посочва, че утвърдилата се сред мнозинството съвременни изследователи представа за улема като най-отдаден и верен последовател на Ибн Таймия „започва да се формира още в трудовете на най-ранните му биографи“. (стр.43) Като тяхно наследство в наши дни достига неговият образ на недотам оригинален мислител и епигон на Ибн Таймия. При разглеждането на въпроса колегата приема обясненията на германската ислямоведа Биргит Кравиец, че тази оценка следва присъщата на Запада „устойчива романтична представа за гениалност“. Тя е подкрепена от наблюдението, че „парадигмата на вечния ученик“ е повлияна и от властната личност на учителя и скромната природа на всеотдайния ученик. (стр.41-42) Докторантът се опира на изследванията на италианската ислямоведа Катерина Бори и на нейната израелска колега Ливнат Холцман. Те се обръщат към египетския богослов Ибн Хаджар ал-Аскалани (1372-1448), който посочва, че дълбоката любов към учителя кара Ибн Кайим да „подкрепя всяко негово мнение“. Същевременно биографът добавя, че съчиненията на ученика са доста пространни и в тях се проявява и голямата му дарба при боравенето със словата на неговия старейшина. Привеждайки тези данни, двете изтоковедки предупреждават „да не се попада в капана на поляризираните мнения относно „оригиналността“ или пък „подражателството“ на улема. (стр.44) Стоян Доклев

убедително навежда към заключението, че подражававайки на своя учител улемът същевременно творчески възпроизвежда и доразвива неговите разбирания – дейност, която очертава съществен белег на възгледите му.

Глава втора **„Ибн Кайим ал-Джаузия неговите съчинения. Идеи в религиозните науки“** се състои от два параграфа. Заглавието на първия **„Трудовете на Ибн ал-Кайим. Периодизация според Холцман. Класификация на Кравиец“** отразява направените в нея щателни проучвания. Дисертантът се обръща към извършената от Ливнат Холцман периодизация на трудовете на улема, която подразделя по време, съответно от ранния, средния и късния творчески период. Извършена е изчерпателно и включва оцелелите в пълен вид, достигналите отчасти и познатите само като заглавия негови творби. За да очертае рамките на изследването, колегата правилно съпровожда периодизацията с класификация. Тя изисква повече усилия поради присъщите на творбите на улема черти, впрочем общи за Средновековието. В тях богословските теми често се излагат редом с правни постановки, нравствени проповеди и призиви. В търсене на основа, дисертантът се опира на Биргит Кравиец, която разделя творчество на Ибн Кайим на следните рубрики: (1) вътрешноислямска полемика; (2) междурелигиозна полемика с юдеи и християни; (3) есхатология; (4) коранични науки; (5) хадиси; (6) правна методология; (7) практическа юриспруденция; (8) нравствено богословие (*moral theology*); (9) прилагане на примера на Пророка във всекидневните дела. (стр.97) В тази класификация той внася промени. Като следствие, изясняването на полемиката с юдеи и християни е изложено в първия и във втория параграф **„Теологически и догматико-правни възгледи“** съответно на стр. 97-102 и 111-121 като разделението е можело да се избегне. Темата е актуална, защото разсъжденията на средновековния богослов днес се извяват в писанията на съвременните салафити и ислямисти. В предназначения преди всичко за правоверните читатели „Напътствие“ Ибн Кайим описва юдеите и християните прибъгвайки до предвзети доказателства и твърдения. Според него, юдеите са „разгневила (Аллах) общност“ – хора на лъжата, клеветата, коварството, измамата и хитростите. Това са убийци на пророците, хора, които „ядат“ неправомерно придобитото, лихвата и подкупите; най-отвратителната общност откъм (скрити) намерения. „Вярата им е враждебност и злоба, дом на магията и лъжата“. Християните са представени чрез принизяване и окарикатуряване. Освен като „общност на заблудата и поклонници на Кръста“, те са разпуснати и своеволни „братя на свинете“. Религията им се състои в пиене на вино, ядене на свинско месо, изоставяне на обряждането, почитане на скверности и „позволяване на всяка гнусота от слон до комар“. (стр.101) В своите оценки колегата отбелязва, че юдеите са до голяма степен „дехуманизирани“, като привежда израз от монографията на Симеон Евстатиев, който пише, че „в очертаната от ислямската доктрина дихотомичен свяг, неверниците са правно „дехуманизирани“ (стр.294-95 от „Салафизмът“). Става дума за метафорична книжовно богословска дехуманизация на „хората на Писанието“ (сравняване с маймуни и свине), но не и за правна, защото те могат да се явяват и да свидетелстват в мюсюлмански съд.

Съдържанието на главата потвърждава уменията на дисертанта, очертавайки предмета на обсъжданата ключова тема да излага и сравнява различните ѝ тълкувания. Опирайки се на тях извежда и представя доводите и заключенията на Ибн Кайим по основните богословски и правни начала на исляма. Този подход е сред приносите на дисертацията. Той се извява и в Глава трета **„Ибн Кайим ал-Джаузия и рецепцията на неговите идеи в посткласическата ислямска мисъл“**. Обемът на близоизточната суннитска религиозна книжнина през очертаното време (средата на XIV в. – края на XVI в.) насочва колегата да издирва позоваванията за Ибн ал-Кайим използвайки съвременни технологии, каквато е дигиталната библиотека **„ал-Мактаба ал-шамил“**. Така той има възможност да работи с дигитализирани копия на средновековни трудове. Получените данни в повечето случаи са добре изяснени, което води и до полезни приносни изводи в тази насока.

Дисертацията е научно обосновано изследване за източниците на мирогледа и творчеството на Ибн Кайим, на тяхната същност, съдържание и присъщи черти, наред с отражението им върху последвалите поколения улеми. Поставената цел е постигната, като на нея е подчинена и самата структура на труда. Погледът върху нея след прочита показва, че на някои места са били възможни и обединения на параграфи, но това е повече въпрос на общия замисъл. Бележката ми е за заглавията на главите и параграфите. Те са подходящи за всяка (всеки) от тях като отделна студия или статия. Но при включването им като раздели от монография, постоянното „присъствие“ на Ибн Кайимия, неизбежно й придава счетоводен облик.

За изпълнение на поставената цел дисертантът успешно привлича свързаните с нея трудове на средновековни автори и изследвания на съвременните арабисти и ислямоведе. При боравенето с тях проличават полезни за бъдещата негова дейност умения. Той внимателно оценява, сравнява и подбира събраните от многобройни източници сведения за възгледите и действията на отделните личности и течения, старателно изяснява събития, понятия и постановки и накрая изказва своите заключения. Тази способност проличава от външния вид на изложението, в което на всяка страница срещаме уточняващи и изясняващи сноски, черпени от внушителна библиография на разнообразни източници. Тяхното привеждане под черта в дисертация - своеобразен образец за получаване на „Майсторско свидетелство“ от колеги специалисти е необходимо, но едва ли е оправдано те да се придружават с пространни разяснения, особено когато се касае за основни понятия. При обнародване на работата, което препоръчвам, те ще предоставят на по-широката публика нужната пълнота на съдържанието, но обясненията под черта да не са по-обширни от тези над нея.

Достойнство на работата е нейното съвременно звучене. Дисертантът сравнява възгледите на Ибн Кайим с началата на салафизма - възникналото сред привържениците на преданията течение, което галванизирано и политизирано от ухабизма достигна до наши дни. Колегата показва, че улемът е и сред религиозните авторитети, на които се позовават редица джихадо-салафитски лидери и групировки, включително и „Ислямската държава“. Определен успех е и открояването на редица връзки между неговите схващания и техните постановки.

Изследването „ИБН КАЙИМ АЛ-ДЖАУЗИЯ (1292–1350) В ПОСТКЛАСИЧЕСКАТА ИСЛЯМСКА МИСЪЛ“ е труд, който отговаря на изискванията за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ и предлагам на уважаемите колеги от Научното жури да я присъдят на г-н Стоян Йорданов Доклев.

Рецензент:

София, 13 декември 2018 г.

/Проф. Йордан Пеев, дин /